

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

1/2025

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2025, № 1, yanvar

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori,

professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA * СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS**

ADABIYOTSHUNOSLIK * LITERARY CRITICISM ***
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

Астанова Г.А.	“Минг бир кеча” хикоятларида ҳинд, эрон руҳияти ифодаси	3
Babayev M.T.	Mavlono Jaloliddin Rumiy (Balxiy)ning “Masnaviyi ma’naviy” asaridagi masallarda ilon obrazi	8
Ganiyeva O.X.	J.Styuartning “Another april” hikoyasidagi XX asr AQSh realistik hikoyachiligi xususiyatlari tasviri	14
Karimova D.H., Narziyeva D.R.	Aka-uka Grimm ertaklarining tarjima variantlari xususida (“Bir xumcha shovla” ertagi tarjimasi misolida)	18
Ubaydullayeva R.A.	“Ro‘yo yoxud g‘ulistonga safar” romanida ramziylik va uning ifodalanishi	23
Fayziyeva K.A.	“Muhammad hayoti” romanida badiiylilik tasviri	29
Bekova N.J., Faxriyeva D.T.	Chingiz Aytmatov asarlarida ayol qismati tahlili (“Alvido, gulsari”, “Birinchii muallim” qissalari asosida)	33
Xudayberdiyeva M.A.	Fitratning adabiy tur va janrlarga munosabati	37
Qodirova N.S.	Adabiy tanqidchilikda davr uslubi masalasi (jadid tanqidchiligi misolida)	41
Dusanova M.X.	Social And Cultural Context In 20th Century English Literature	48
Naimova A.M.	Mifokeya janr xususiyatlari hamda uning badiiy nasrda formatlashuvi	52
Zayniyeva Y.F.	“Boburnoma” dagi izofiy birikmali hayvonot va nabobot nomlarining inglizcha tarjimalari tahlili	57
Gadoeva M.I., Rahmonova J.M.	Sharq va g‘arb madaniyatlarida “yaxshilik” tushunchasi	62
Sa’dullayeva Sh.A.	Rashod Nuri Guntekin romanlarida o‘qituvchilar obrazi	67
Sabirova G.B.	Ota timsolining oilaviy va ijtimoiy kontekstdagi ahamiyati	71
Nazarova G.P., Sirojeva N.S.	Amerika immigrant janri tarixi	77
Usmonova N.S.	Tez aytish turlari (fransuz tez aytishlari misolida)	82
Shukurova S.O.	An examination of sociological and psychological perspectives on suicide through the works of Émile Durkheim and Zygmunt Bauman	88
Kilicheva M.R.	XIX asr ingliz she’riyatida sharq va islom madaniyati talqini	93
Kodirova S.A.	Ayrim maqollar evolyutsiyasida “Zarbulmasal” maqollarining o‘rni va ahamiyati	99
Рашидова Ф.Р.	Художественный психологизм в творчестве женщин-писательниц викторианской литературы	103
Ахмедова К.А.	Ключевые особенности детских игр узбекского народа	108
Рахимова Н.К.	Бахоуддин Нақшбанд “Авроди шариф”идаги тасаввуф терминлари таҳлили	112
Нармуратов И.,	Максим Горький – великий представитель	116

Йўлдошева С.	реалистической литературы	
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Yaxshiyeva Z.R.	O'zbek va jahon temurshunosligi rivojida yozma manbalar tadqiqi	121
“NAVOIY GULSHANI”		
To'rayeva U.R.	Interpretation of enlightenment in alisher navoi's work	126
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Раупов С.С.	Жадидлар мероси ҳукукий демократик давлат ва фуқаролик жамият пойдевори	129
Sultanov T.R.	Ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy himoya qilishning ayrim masalalari	134
Рузимуродов Б.Р.	Политические аспекты использования технологий блокчейн для обеспечения прозрачности государственных закупок	139
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Тўраева Г.Б.	Ўзбекистон халқлари этник тарихини ўрганишда Ольга Александровна Сухарева тадқиқотларининг илмий-назарий аҳамияти	146
Abdulhayaeva Z.Sh., Nishanova D.K.	Abu Rayhon Beruniy asarlarida dinlarining yoritilishi	153
Radjabova N.M.	Abdurauf Fitratning musiqa ta'limi rivoji yo'lidagi beqiyos xizmatlari	164
Raxmatov M.M.	O'zbekiston bo'xona ishi tarixiga bir nazar	168
Алижонов А.Т.	Жаҳонда ўқотар қуролларни яратилиш тарихи	173
Haydarova H.B.	Diniy bag'rikenglik – millatlararo totuvlikning garovidir	181
Hayotov F.U.	Buxoro Kalobodiy shayxlari bayoni (Abu Bakr Kalobodiy misolida)	186
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Sa'dullayev O.T.	Korxonalar daromadini oshirishda ta'sir qiluvchi risklarni kamaytirish yo'llari	192
Raximov A.X.	Atrof-muhit barqarorligida yashil iqtisodiyotning roli	198
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
To'xtamishova G.M.	Interfaol intellektga asoslangan elektron platforma orqali elementar matematika o'qitish tizimini boshqarish	204

LITERARY CRITICISM

UO'K 82

CHINGIZ AYTMATOV ASARLARIDA AYOL QISMATI TAHLILI ("ALVIDO, GULSARI",
"BIRINCHI MUALLIM" QISSALARI ASOSIDA)*Bekova Nazzora Jo'rayevna,**Buxoro davlat universiteti professori, f.f.d. (DSc)**Faxriyeva Dilrux To'lqin qizi,**Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti**bekzodgaybullayev50@gmail.com*

Annotatsiya. Chingiz Aytmatov asarlarida xotin-qizlar obrazi o'ziga xos xarakteri, insoniy fazilatlarini, ma'naviy olami va boshqa ko'plab xususiyatlari bilan boshqa asarlardan tubdan farq qiladi. Adib ayol obrazini yuksak mahorat ila asarning "yuragi"ga aylantirdi va uni qahramon darajasiga ko'tardi. Ushbu maqolada "Alvido, Gulsari" va "Birinchí muallim" asaridagi ayollar obrazining aynan shu jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ayol, sadoqat, sabr, matonat, sobiq Ittifoq, totalitar tuzum, jamoa xo'jaligi, yilqichi, sovliq, changovuz, o'tov, chodir, ta'lim-tarbiya, to'qol.

АНАЛИЗ ЖЕНСКОЙ СУДЬБЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА (НА
ОСНОВЕ РАССКАЗОВ "АЛЬВИДО, ГУЛЬСАРИ", "ПЕРВЫЙ УЧИТЕЛЬ")

Аннотация. Образ женщины в произведениях Чингиза Айтматова совершенно отличается от других произведений своим неповторимым характером, человеческими качествами, духовным миром и многими другими особенностями. Писатель умело превратил образ женщины в "сердце" произведения и возвысил ее до уровня героя. В данной статье освещены данные аспекты образа женщины в "Альвидо, Гультари" и "Первом учителе".

Ключевые слова: женщина, верность, терпение, настойчивость, Бывший Союз, тоталитарный режим, коллективное хозяйство, иллыкчи, совлык, чанговуз, трава, палатка, образование, тукол.

ANALYSIS OF THE FATE OF WOMEN IN THE WORKS OF CHINGIS AITMATOV
(BASED ON THE SHORT STORIES "ALVIDO, GULSARI", "FIRST TEACHER")

Abstract. The image of women in the works of Chingis Aitmatov is completely different from other works with its unique character, human qualities, spiritual world and many other features. The writer skillfully turned the character of the woman into the "heart" of the work and raised her to the level of a hero. In this article, these aspects of the image of women in "Alvido, Gulsari" and "The first teacher" are highlighted.

Keywords: woman, loyalty, patience, perseverance, Former Union, totalitarian regime, collective economy, yilkychi, sovlik, changovuz, otov, tent, education, tokol.

Kirish. XX asr jahon adabiyotining yirik vakillaridan bo'lgan Ch. Aytmatovning "Alvido, Gulsari" va "Birinchí muallim" nomli qissalari ham boshqa ko'plab asarlari kabi juda mashhur bo'ldi. Deyarli bir vaqt mobaynida yaratilgan ushbu asarlar real hayot haqiqatiga asoslanganligi, betakror obrazlari, pafosi, inson ruhiy olami va hissiy kechinmalarini haqqoniy ifodalay olganligi sabab o'quvchi qalbidan chuqur o'rin egallab, butun dunyo tomonidan sevib o'qilmoqda.

Asosiy qism. "Alvido, Gulsari" asari 1966-yilda avval rus tilida yozilib, keyin qirg'iz tilida qayta yozilgan. Qissada II jahon urushidan keyingi og'ir yillarda qirg'iz cho'ponlari hayoti tasvirlangan. Asar yuzaki qaraganda, Gulsari nomli ot va uning egasi Tanaboyning o'zaro do'stlik va sadoqatiga asoslanganday ko'rinadi, lekin asarni chuqurroq o'qiganingiz sayin Sobiq Ittifoq totalitar tuzumi, hatto, siyosatdan narida yuradigan odamlarning ham hayotini bulg'aganiga guvoh bo'lasiz.

Asarning bosh qahramoni Tanaboy o'sha davr xunrezliklariga bo'yin egmasdan o'z maslagida sobit qolgan obraz sifatida tasvirlanadi, lekin qissada yana bir obraz borki, Tanaboy obrazini usiz tasavvur qilish qiyin. Bu, shubhasiz, Tanaboyning ayoli – JAYDAR obrazidir. Jamoa xo'jaligida yuqori lavozimda ishlaydigan, Tanaboyning eng yaqin do'sti Choroning Jaydar haqidagi "...U aqlli ayol tushunadi. U yoningda bo'lmaganida edi, allaqachon biron yerda bo'yni uzilardi..." [2, 96], deya qilgan hazili bejiz emas edi, albatta.

Tanaboy yilqichilikdan cho'ponlikka o'tganda falokatga yo'liqadi. Sovliqlarni qo'zilatish uchun qo'yxonaga kelganda u yerdagi dahshatli ahvolni ko'rib es-hushidan ayriladi. Vujudini alam, nafrat, cheksiz g'azab qamrab olgan Tanaboy o'sha zahoti yuqoridagilardan o'ch olish uchun otlamayotganda, Jaydar uni fikridan qaytarib, hattoki, o'z tadbirkorligi, uddaburonligi, harakatchanligi bilan ahvolning ancha o'nglanishiga sababchi bo'ladi:

“- Ushlama meni, axir, ko'rmayapsanmi bu yerdagi ahvolni? Huv anavi qo'zichoqlar bilan turgan sovliqlarni ko'rmayapsanmi, axir? Ertaga biz ularni qayoqqa qo'yamiz, tom qani? Yem-xashak qani? Hammasi harom o'ladi. Kim javob beradi? Qo'yvor!

- He, to'xtasang-chi, to'xta. Xo'sh, mayli, bording ham deylik, baqirib-chaqirib janjal-to'polon gilding ham deylik. Xo'sh bundan nima chiqadi? Agar ular shu kunga qadar hech narsa qilishmagan bo'lsa, demak, ularning bunga kuchlari yetmabdi-da. Agar iloji bo'lganda jamoa xo'jaligi yangi og'ilxona qurgan bo'lmasmidi?

- Tomini yopish mumkin edi-ku! Eshiklari qani? Derazalari qani? Hamma yoq vayrona, qo'yxonada qor, o'n yillik qiy chiqarilmagan. Buni qara, bu chirik xashak qancha vaqtga yetadi? Axir, qo'zichoqlarga shunaqa pichan beriladimi? Qo'y-qo'zilar tagiga nima to'shaymiz? Qo'zichoqlar balchiqqa botib o'laverishsinmi, a? Shundaymi seningcha? Qoch, yo'limni to'sma!

- Bo'ldi, Tanaboy, o'zingni bos. Nima sen hammadan ortiqmisan? Ko'pchilik nima bo'lsa, biz ham shu-da. Tag'in seni erkak deyishadi-ya! – Uyaltirdi xotini. – Yaxshisi, nima qilish mumkinligini o'ylab ko'r hali ham kech emas. “Tuf” de ularga. Biz javobgarmiz, biz shu ishni qilishimiz kerak. Men huv anavi jarlikka tushaverishda qalin o'sgan na'mataklarni ko'rdim, to'g'ri, tikanli-yu, lekin ularni chopib tomni berkitsa bo'ladi, ustidan go'ng tashlaymiz. Qo'y-qo'zilar tagiga esa quvray o'rishga to'g'ri keladi. Agar havo aynib qolmasa, bir amallab qishdan chiqib olamiz...” [2, 116]

Asarni o'qir ekanmiz, Jaydar obrazining o'ziga xos xususiyatlarini yanada teran anglay boshlaymiz. Jaydar changovuzni yaxshi chalardi. Uni qizlik chog'ida shu chalishi uchun sevib qolgan Tanaboy, afsuski, o'z ayoliga xiyonat qiladi. Juftiga butun umrini bag'ishlagan, urushdan kelishini sabr-toqat, sadoqat, intizorlik bilan kutib, barcha qiyinchiliklarni yengib o'tgan Jaydar xiyonatni osonlikcha kechirdi, nafaqat kechirdi, balki, erini sharmandalikdan ham asrab qoldi! *“...Istasang, hozir ham ketishing mumkin. Ketaver. U mendan yaxshiroq, chiroyliroq, yoshroq. Yaxshi juvon. Men ham beva qolishim mumkin edi, lekin sen qaytib kelding. Qancha kutdim seni! Mayli, bu to'g'rida gapirib o'tirmaylik ham. Sening uch bolang bor. Ularni nima qilasan? Keyinchalik nima deysan ularga? Ular nima deyishadi? Men nima deyman ularga? O'zing hal qil...”* [2, 74] Alam, iztirob bilan aytilgan bu gaplar birgina ojizaning qanchalar oqila, oilaparvar, jonkuyar, jafodiyda ekanining yorqin dalilidir. Hattoki, shiftan qulab tushgan to'sin yog'och ostida qolib belini shikastlagan ayol bir nafas bo'lsa ham o'zini o'ylamaydi, aksincha, *“... endi hollaring nima kechadi?”* [2, 134] deya kuyunadi.

“Ey, Xudo! – dedi Tanaboy xayolan. – Tirik qolganiga shukur qilsachi, bu bo'lsa? Qurib ketmaydimi bu ish! Faqat sog'-omon bo'lsak bo'lgani, boyoqishim...” [2, 134] Ha, bu “boyoqish”ga shunchalik kuch, matonat, temir iroda ato qilingan ediki, ba'zan, urushning olovli yo'llaridan omon qaytgan, tabiatan qaysar, qiziqqon, jizzaki bo'lib, doimo o'zini haq deb hisoblaydigan, hech kimga bo'yin egmaydigan Tanaboy ham uning oldida ojiz qolardi.

Tanaboy eng yaqin do'sti, maslakdoshi, o'lim to'shagida yotgan Choroning so'nggi chaqirig'iga qaramay uning oldiga borishdan bosh tortadi. Mana shu paytda ayolning erini to'g'ri yo'lga solishdagi harakatlari tahsinga sazovordir: *“- O'rningdan tur! – G'azab bilan baqirdi Jaydar. Tanaboy xuddi komandirning buyrug'ini bajargan askardek o'rnidan sakrab turganini sezmay qoldi. Jaydar yaqin kelib fonarning xira shu'lasida g'am cho'kkan g'azabli ko'zlarini eriga tikdi. – Agar sen erkak bo'lmasang, inson bo'lmasang, mushtipar bir ojiza bo'lsang, sen uchun men boraman, sen esa lab-lunjingni osiltirib o'tiraver! Hoziroq jo'nayman. Bor, otni darhol egarla.*

Tanaboy xotiniining farmoniga bo'ysunib, otni egarlagani ketdi...” [2, 165]

Yozuvchi Tanaboy obraziga to'xtalar ekan, uning xarakteridagi bir kamchilikni Choro obrazi tilidan keltirib o'tadi: *“- Nega omading kelmaydi, bilasanmi, Tanaboy? – derdi u, - besabrlicingdan. Xudo haqqi. Senga qolsa, hamma narsa tezroq, darrov bo'la qolsa. Jahon inqilobi darhol bo'la qolsa!...”* [2, 3] Shu o'rinda, adib Jaydar obrazini unga qarama-qarshi qo'yadi: *“... Endi u qari To'rg'aydan qolgan ilma-teshik, is bosgan o'tovda yashardi. O'tov juda eski edi, faqat Jaydar benihoya sabr-toqatlik bo'lgani uchun undan foydalanib kelayotgan edilar. U bir necha kunlab o'tovni yamab-yasqar, yashab bo'ladigan holga keltirar, bir-ikki haftadan so'ng esa chirik kigiz yana sitilib ketar, yana teshiklar ko'rinib qolar, shamol g'uvullab kirar, qor kirar, yomg'ir o'tar edi. Tag'in ayol tikish-yamashga kirishardi, bu ishning poyoni ko'rinmasdi.”* [2, 81] Darhaqiqat, Jaydar Tanaboyga atalgan taqdirning bir tuhfasi ediki, juftining ayb, nuqsonlarini berkitib, uning kemtik qalbiga huzur-halovat bag'ishlardi. Tanaboy o'z vijdoni qarshisida qolganda, xotiniining azob-

uqubatlar ichida o'tgan umriga achinar, uning dard, iztiroblarini ich-ichidan his qilar, aybdorlik hissi uning ich-ichini tiyardi: *"Jaydar changovuzni oldi, uni lablariga tutdi.....ko'chmanchilarning qadimiy kuyi quyilib oqa boshladi.... Tanaboy boshini quyi solib tinglardi va yana boshini ko'tarib qaramasa ham, hamma narsani ko'rib turardi. Issiq va sovuqdagi ko'p yillik mehnatdan uning dag'allashib ketgan qo'llari, oppoq oqargan sochlari va bo'ynida, lablarida, ko'z yonlarida paydo bo'lgan ajinlar... Xotini hozir uni sezmayotganligini Tanaboy bilardi, u o'z kuyiga, o'z xayollariga g'arq bo'lgandi. O'sha damda u yana o'z kulfatlari va azob-uqubatlarning yarmini xotinining hayotida, taqdirida ko'rardi. Jaydar bu kulfat va uqubatlarni o'z ustiga olgan edi."* [2, 75]

Adibning "Birinci muallim" qissasi ham o'zining badiiy saviyasi, ta'sir kuchi, qahramonlar taqdirining o'ziga xosligi bilan kitobxon qalbidan chuqur o'rin egallaydi. Ushbu qissa ilk bora 1961-yilda "Ala-Too" jurnalida qirg'iz tilida e'lon qilingan. Asarni o'zbek tiliga Zaynab va Asil Rashidovlar tarjima qilgan. Qissada ta'lim-tarbiyaning Qirg'izistonning olis qishloqlariga yetib borishi haqida so'z yuritiladi. Asarning bosh qahramoni Duyshen o'quvchilarning ta'lim olishida haqiqiy jonbozlik ko'rsatib, ota-onasidan yetim qolib zolim kelinoyisi qo'lida tarbiyalanayotgan, endigina o'n to'rt yosh bo'lishiga qaramay hayot qiyinchiliklari va xo'rliklarini o'z taqdirida ko'rib bo'lgan Oltinoy ismli qizni razolat botqog'idan olib chiqib ma'naviyat sari yetaklaydi. Oltinoy Duyshenning qo'llab-quvvatlashi, unga ko'rsatgan mehr-muhabbati ko'magida hattoki akademik Oltinoy Sulaymonova darajasiga ko'tariladi.

Biz yuqorida tahlil qilgan "Alvido, Gulsari" asarida ayolning erkak taqdirida nechog'lik muhim o'rin egallaganiga amin bo'lsak, bu qissada, aksincha, oddiy, kambag'al, yetimlikda o'sgan yosh yigitning jaholatda qolgan qiz taqdirida tubdan burilish yasaniga guvoh bo'lamiz. Bu o'rinda, Ch. Aytmatov dahosining obraz yaratish mahoratiga qoyil qolmaslikning iloji yo'q!

Oltinoy hayotida hech kimdan ko'rmagan mehr-muhabbatni Duyshendan ko'rди, hech kimdan eshitmagan shirin so'zlarni undan eshitdi. Shuning uchun bo'lsa kerak, uni o'zining tug'ishgan akasi bo'lib qolishini Xudodan so'rab iltijo qilardi: *"E xudo, o'qituvchim koshkiydi mening tug'ishgan akam bo'laqolsa-yu, bo'yniga osilib, qattiq quchsam-da, ko'zlarimni chirt yumib, bisotimdagi eng yaxshi so'zlarni uning qulog'iga shivirlab aytсам..."* [3, 30] Aslida, bu katta hayotga endigina qadam qo'yib kelayotgan, o'smir qizning guldek pokiza qalbida paydo bo'layotgan ilk muhabbat kurtaklari edi. Ming afsuski, Duyshenning ko'rsatgan qarshiliklariga qaramay, Oltinoy zolim, tuban, razil kimsalar tomonidan o'n besh yoshida zo'ravonlikka uchradi. Hayotning beshafqat zarbasiga uchragan ayol qalbida, jism-u jonida adolatsizlikka qarshi shunday bir g'oyibona kuch paydo bo'ldiki, u butun vujudi bilan ozodlikka intildi. *"...Miyamda faqat birgina fikr charx urardi – yo o'lish, yo qolish – bu zulmat qafasidan qutulsam-u, ana u to'ng'izning pishillashi-yu xurillashini eshitmasam, erk uchun taslim bo'lishdan ko'ra kurashib o'lmoq afzal! – degan tushuncha butun vujudimni qamrab olgan edi. To'qol – ikkinchi xotin! Eh, oting o'chgur bu so'zni jinimdan battar yomon ko'raman! Uni kim, qaysi zamonda o'ylab topgan ekan-a? Ham jismi, ham qalbi menchalik qullikka giriftor etilgan odam zoti bormikin bu olamda? Tur, g'aflatdan, baxti qaro g'ofil bandalar, insoniy haq-huquqlardan mahrum etilgan jafokash ayollar. Zulmat dunyosini larzaga keltir! Buni men, orangizdan ushbu taqdirni so'nggi bor hatlab o'tayotgan ayol aytyapti!..."* [3, 47]

Afsuski, bunday ayanchli taqdir egasi faqatgina Oltinoy emasdi. Asarda nomi ham keltirilmagan *"...yuzlari qizarib bo'rtib ketgan, go'yo to'nkani eslatuvchi beso'naqay odam..."* [3, 38] deya ta'riflangan bu battol yana bir ayolning umriga zomin bo'lib, o'zining chirkin nafsı yo'lida qurbon qilgandi. Shuning uchun bo'lsa kerak, *"... Uning sovib qolgan kulni eslatuvchi nursiz ko'zlari, kaltak yegan itning dumi qisiq keladi deganlaridek, hali kichkinaligidanoq nokas kishilarning hadeb urib-haydayverganliklaridan bezib qolgan va bunga asta-sekin ko'nikib qolgan itning termilib turishini eslatardi..."* [3, 46] Ne-ne yillar davomida ko'rgan azob-uqubatlari, chekkan iztiroblari ayolni shu holga solib qo'ygan edi. "Qizil yuzli kishi" ni militsionerlar olib ketayotganda esa uning "soqov" tili kalimaga kelib, gul umrini xazon qilgan zolimga qarshi yuragining tubida yotgan alamli nola-yu faryodlari o'q singari yog'ildi: *"– Qonimni zulukdek so'rib, umrimni xazon qilding, odamxo'r! Sen qo'limdan tiriklayin qutula olmaysan! – deya zor qaqshab baqirardi u. Qirq yildan buyon qalbida yig'ilib qolgan sabr-bardosh-u, dard-alamlar endi tug'yon ura boshlagandi... U goh u tomon, goh bu tomon yelib-yugurar, qo'rquvdan hadiksirab bukchayib qolgan erining ustiga go'ng, tuproq sochib, tosh, kesak... uloqtirib dod-faryod ko'targancha la'natlardi. – Bosgan yeringda o'tlar unmasin! Ilohim, suyaklaring dala-dashlarda chirib, ko'zlaringni qarg'a-quzg'unlar cho'qisin, boshimga ne kunlar solmading. Xudo ursin seni, yo'qol ko'zimdan yo'qol, odam qiyofasidagi maxluq...! – deya qichqirdi-yu birdan jimib qoldi..."* [3, 50] Shu o'rinda, "Alvido, Gulsari" asaridagi To'rg'ay cholning gaplari o'z-o'zidan yodimizga keladi: *"...Qiz taqdiri shundayki, yaxshi odamga tushsa, ochilib ketadi, ko'z ko'rib quvonadi, biror ahmoqning qo'liga tushsa, qizni ko'rib xafa bo'lib ketasan. Hech yordam ham bera olmaysan..."* [2, 19]

Duyshen Oltinoyga qo'shib bu sho'rlikni ham bandasining jahannamidan qutqargan va hayotiga nur olib kirgan edi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Alloh tomonidan yaratilgan ikki jins vakili – erkak va ayolni bir-biridan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Har qanday omadli erkakning ortida unga har tomonlama suyanchiq bo'ladigan, turmushning achchiq-chuchugiga sabr qilib mashaqqatli hayot yo'llarida yelkadosh bo'la oladigan AYOL turadi degan ibratli fikr nechog'li haqiqat ekanligini biz yuqorida tahlil qilgan Jaydar obrazi misolida ko'rgan bo'lsak, "Birinchi muallim" qissasidagi ayollar obrazi orqali esa erkakning ayol qismatidagi o'zni nechog'lik muhim ahamiyatga ega ekanligining guvohi bo'ldik.

ADABIYOTLAR:

1. Aytmatov Ch. Tanlangan asarlar: qissalar. T.: "Sharq", 2016. – 656 b.
2. Aytmatov Ch. Alvado, Gulsari. – T.: "Ilm-ziyo-zakovat", 2020. – 192 b.
3. Aytmatov Ch. Birinchi muallim. – T.: "Yoshlar matbuoti", 2023. – 96 b.
4. Aytmatov Ch., Shoxonov M. Cho'qqida qolgan ovchining ohi-zori. – T.: "Sharq", 1998. – 225 b.
5. Hakim Sattoriy. Tushga kirgan Chingiz Aytmatov. www.xabar.uz. 2024.
6. Meliboyev A. Chingiz – dengiz demak. // "Tafakkur" jurnali, 2018. 3-son.
7. Tuxtazarova Gulnoz. "Birinchi muallim" Chingiz Aytmatov. // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(10), 358-359. - 2022.
8. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: "A. Qodiriy nomidagi xalq merosi", 2004. – 264 b.